

RÓNA-TAS ANDRÁS

Emlékeim Szerb Jánosról (1951–1988)

A Szerb családdal korán kerültem kapcsolatba.¹ 1946-ban, tizenöt évesen a nagyszüleimhez költöztem. Nagypám Jónás Dávid sok szép épületet tervezett Budapesten, és titkos vágya volt, hogy én is építész legyek. Nagyanyám Jónás Elza nagyon művelt, sok nyelvet beszélő, társaságkedvelő asszony volt. Náluk ismerkedtem meg Szerb Károllyal és feleségével, Szerb Antal szüleiével. Akkor már elolvastam Szerb Antal irodalomtörténetét, és megilletődve vezettem fel a két, hajlott hátú idős embert az emeletre, ahol nagyszüleim várták őket. A felnőttek beszélgetésében, természetesen, nem vettem részt, de utána sokat meséltek nagyszüleim a Szerb családhoz fűződő barátságukról.

1961-ben az Országos Széchényi Könyvtárban kaptam munkát. A Központi Katalógus Osztályon a külföldről érkezett könyveket szakoztam. Akkoriban minden Magyarországra érkező könyv a Széchényi Könyvtáron keresztül jött be, ott kartonok, cédulák készültek róluk, majd elosztották, továbbküldték a rendelő könyvtáraknak, kutatóintézeteknek. Annak a kis csoportnak, amelybe kerültem, ezeknek a kartonoknak az elkészítése és szakrendbe való elhelyezése volt a feladata. Ehhez egyetemi végzettséget és több európai nyelv ismeretét követelték meg. Mikor bemutatkoztam leendő munkatársaimnak, megütötte a fületem az egyikük neve: Szerb Judit. Lehet, hogy ez csak valami névrokonság? Először új kolleganőimnél érdeklődtem, akik elmondták, Judit, Szerb Antal lánya. Ezután erőt vettem magamon, és megkérdeztem Juditot. Ő azonban határozottan elhárította, hogy erről a témáról beszéljünk. Néhány nap múlva elmeséltem nagyanyámnak a történetet. Ő, amikor a következő alkalommal találkozott Szerb Károllyal, feltette a kérdést, ki Szerb Judit, és mit tud róla? Az öreg úr ekkor igen indulatosan azt válaszolta: Soha többé erről az emberről és az ügyről nem akar hallani. Ma már tudható, hogy Judit Szerb Antal első, rövid életű házasságából származott, az ügy azonban akkor egy ideig rejtély maradt.

¹ 2021-ben lenne 60 éves Szerb János, a magyar orientaliztika egyik érdekes és értékes tudósa. Utóbbi időben sokan fordultak irodalmi munkássága, illetve a buddhizmussal való kapcsolata felé. Ezen írás személyes tisztelgés torzóban maradt tudományos életműve előtt.

Szerb Jánost² az 1970-es évek végén ismertem meg a budapesti egyetemen. Én ekkor már a szegedi egyetemen tanítottam, de szoros kapcsolatban álltam a pesti egyetem Belső-ázsiai Tanszékével, ahol a tibeti szakot is elvégeztem a néprajz és turkológia meg mongolisztika mellett. Gyakran találkoztam Ligeti Lajossal, mesteremmel, a tanszék alapítójával és vezetőjével. Ligeti Lajos a kor kiemelkedő tudósa volt, ő vezette be 1942-ben, a Budapesti Egyetemre a tibeti szakot, tisztelegve Kőrösi Csoma Sándor emléke előtt. 1950 óta a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke és számos más intézmény meghatározó személyisége volt. Egy alkalommal, amikor a tibeti szakos hallgatókról beszélgettünk, hívta fel a figyelmemet Szerb Jánosra.

A budapesti egyetem tibeti szaka elsősorban filológiai és nyelvészeti kérdésekre összpontosított. A harmadik év végére szabadon kellett eredeti tibeti szövegeket fordítani, átírni, értelmezni. Mikor én kezdtem el a tibetisztikát, tizenhárman indultunk első éven, közülük akkor ketten végeztünk,³ a többiek nem bírták a tempót, vagy nem akarták folytatni. A klasszikus, írott tibeti nyelv nagy nehézségek elé állította az egyetemistákat. Idegen írás, teljesen más nyelvszerkezet. A szövegek többségükben buddhista tartalmúak voltak. Ligetitől megkaptuk az alapvető magyarázatokat, de a szövegértelmezéshez sokat kellett olvasni a nemzetközi irodalomból. Aki az első három éven túljutott, teljesen más világba lépett. Ekkor derült ki, hogy lehet-e belőle tibetista. Szerb János remekül vette az első akadályt, és mikor Ligetivel való beszélgetésünkben a neve előkerült, már a komoly fiatal ígérettek között szerepelt. Nemsokára személyesen is megismerkedtünk.

Szerb Jánossal mindenekelőtt a szakmáról beszélgettünk. Bár viszonylag könnyen teljesítette az egyetemi követelményeket, őt a tibeti nyelv története kevésbé érdekelte. Viszont szenvedéllyel merült el a tibeti buddhizmus szövegeinek a rejtelmeibe. Ugyanakkor, amennyire akkor meg tudtam ítélni, nem azonosult a buddhizmussal, ami más tibetista hallgatóval előfordult. Számára a buddhizmus, annak egyházatyái, Naropa, Milarepa írásai, szellemi felfedezések voltak.

Szerb János sokunkkal beszélgetve úgy döntött, hogy nekivág az úgynevezett kisdoktorinak, az egyetemi doktorátusnak. Az egyetemi doktori fokozatot 1956 után, mint a forradalom szinte egyetlen vívmányát, őrizték a magyar egyetemek, ugyanis ezt az ötvenes évek elején eltörölték, és az '56-os diákság egyik követelése volt annak visszaállítása.

Az egyetem elvégzése után, 1977-ben sikerült állást kapnia a Belső-ázsiai Tanszék mellett létesített akadémiai kutatócsoportban. Ez azt jelentette, hogy a kutatócsoport vezetője, tanára és mestere, Ligeti Lajos, látta benne a jövődó tudóst. Hogy az álláshely létesítésében anyjának, Szerb Klárának milyen szerepe

² Szerb Jánost Szerb Antal apja, Szerb Károly fogadta örökbe.

³ A másik, a szakon akkor végzett diák, a fiatalon elhunyt tibeti-indiai szakos Tóth Edit volt.

volt, nehéz megmondani, de Ligeti a szakmában nem ismert tréfát, alkalmatlan embert nem vett volna oda.

Mint a kutatócsoport ifjú tagjának egyik feladata, egyben tudományos pályájának megalapozása volt, hogy össze kellett állítania a tibetisztika bibliográfiáit. Ez a diákmunka azonnal nyomtatásban is megjelent, ami más esetben nem lett volna jellemző. Ennek speciális oka volt.

1974-ben Párizsban tartották az utolsó Nemzetközi Orientalista Kongresszust. A túl nagyra nőtt intézmény szakokra oszlott, új nemzetközi szervezetek jöttek létre. A tibetisztika is erre a sorsra jutott volna, de a jelen lévő tibetisták nagy része attól félt, hogy ha megalakul a Nemzetközi Tibetisztikai Kongresszus, akkor a kínaiak abban vezető szerepet vonhatnak magukhoz, és ez a tudomány függetlenségét veszélyeztetheti. Ezért a magyar tibetisták akkor azt a tervet terjesztették elő, hogy inkább létesüljön egy, a tibetisztika alapítójáról, Kőrösi Csoma Sándorról elnevezett nemzetközi fórum. Ez a fórum 1976-ban a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt, Ligeti elnöklete mellett Mátraházán meg is alakult. Az ott 15 országból jött ötven tudós által elfogadott alapítóirat, többek között, elindította a nemzetközi társaság folyóiratát a *Bulletin of the Csoma de Kőrös Symposiumot*. A kiadvány szerkesztője az akkor fiatal tibetista Terjék József lett, és munkatársa Szerb János. A folyóirat célja az volt, hogy bár nem jelentett meg tudományos cikkeket – erre megvoltak más fórumok, többek között a Ligeti által alapított és vezetett *Acta Orientalia Hungarica* –, ám információkat közölt a tibetisztika területéről. Ezek között első helyen a Tibetről, tibetistákról szóló bibliográfiák álltak, de beszámolók jelentek meg tibeti tárgyú tudományos ülésszakokról, konferenciákról és egyéb „hírekről”. A *Bulletin* az MTA Könyvtára adta ki, és első száma 1977-ben jelent meg. A *Bulletin* első részében beszámolók, így a nevezetes, Mátraházán tartott, konferencia protokolljai, egy német tudós könyvsorozatterve és egy a tibeti történeti személyeket tartalmazó nemzetközi lexikon elképzelése jelent meg. A második rész alcíme: *Bibliography, compiled by J. Szerb*. Ebben az első nagy részként Kőrösi Csoma Sándor műveinek bibliográfiája kapott helyet. Ezt követte egy híres és éppen akkor megszűnt nemzetközi orientalisztikai folyóiratban, az *Asia Major*ban található tibetisztikai vonatkozású cikkek leírása. Ezt tibeti tárgyú könyvek címei, Szerb János által készített rövid tartalmi ismertetései és az 1975-ben a világ minden táján megjelent folyóiratokban közölt tibetisztikai cikkek bibliográfiái tették teljessé. A *Bulletin* második 1978-ben megjelent számának második részét szintén Szerb állította össze. Ebben több neves nemzetközi folyóirat teljes tibetisztikai cikkanyagát mutatta be, amelyet követett az 1976. év tibetisztikai tárgyú műveinek bibliográfiája. Az 1979-es *Bulletin*-szám folytatta az előző kötetek gyakorlatát, és ebben jelent meg Szerb János első önálló és publikált cikke, egy érdemi recenzió. A bemutatott kötetet Martin Braue és Per Kvaerne szerkesztették, és a zürichi egyetem adta ki.

A könyv egy 1977-ben Zürichben „fiatal tibetológusok” által rendezett szeminárium előadásait tartalmazta. A „Fiatal Tibetológusok Szemináriuma” (*Seminar of Young Tibetologists*) egy új szervezet volt, amely részben az „öregék” elleni lázadásként, részben a kínai befolyás kikerüléseként Svájcban alakult meg. Később ebből nőtt ki a Nemzetközi Tibetisztikai Társaság (*International Association of Tibetan Studies*). Noha Szerb az ismertetés elején leszögezi: “A detailed analysis is not within the scope of the reviewer’s work” (egy részletes elemzés kívül marad az ismertető munkáján), az egyes előadásokat érdemben ismerteti. Ez hozta Jánost össze kortársaival, az akkor fiatal, vele egykorú tibetistákkal.

A *Bulletin* sorsa ezután kissé zavarossá vált, főleg a szerkesztő Terjék József körüli ügyek miatt, és a következő összevont szám csak 1983-ban jelent meg, ekkor egy háromtagú szerkesztőbizottság állt a kiadvány élére: Ligeti Lajos, Kara György és az akkor még éppen tanulmányait végző tibetista Somlai György személyében. Az előszóból tudható meg, hogy ezt a 1980/1983-as számot még Terjék József és Szerb János állították össze. Szerbről ezt írja: “J. Terjék was assisted by J. Szerb (then in the Research Group for Altaic Studies, Budapest, now in Vienna)” [Terjéket J. Szerb segítette, aki akkor az Altajisztikai Kutatócsoportban, Budapesten dolgozott, most Bécsben él]. Az igazság azonban az, hogy a 110 oldalas számban kizárólag a Szerb János által összeállított és szerkesztett tibetisztikai bibliográfia kapott helyet. A *Bulletin* következő száma újabb időkiesséssel, összevont 1984/88-as jelzettel, 1988-ban látott napvilágot. Ebben külön szekcióba kerültek a Szerb János által összeállított bibliográfiák, amelyek két nemzetközi folyóirat 1975-ig megjelent számaiban talált és tibetisztikai vonatkozó cikkek adatait tartalmazta. A címlapon Ligeti Lajos neve, aki 1986-ban halt meg, gyászkeretben van.

Közben Szerb bekapcsolódott a nemzetközi tudományos életbe. 1979-ben előadást tartott a Nemzetközi Körösi Csoma Szimpózium Csupak–Balatonfüreden rendezett második konferenciáján *Bla-ma 'Phags-pa and his work* címmel. A szimpózium következő, az ausztriai Velmben 1981-ben megrendezett konferenciáján, folytatta a témát *Glosses on the oeuvre of bla-ma 'Phags pa* címmel. A szimpózium 1983-ban Ernst Steinkellner és H. Tauscher által kiadott kötetében azonban nem ez, hanem egy másik dolgozata jelent meg *A note of the Tibetan – Uigur Treaty of 822–823* címmel, a kötet 375–387. oldalain.

A doktori disszertáció témájának megválasztása jól jellemzi Szerb János érdeklődését. A tibeti irodalom nagy részét a buddhizmus szent iratainak két alapgyűjteménye, kánonja teszi ki, a Kandzsúr, vagyis a Buddhától származó tanítás és a Tandzsúr, a Tanításhoz fűzött szent magyarázatok gyűjteménye. Az általa választott szöveg egy harmadik kategóriába tartozik. A mű az északi buddhizmus talán legfontosabb egyház- és tantörténeti műve, az úgynevezett *chos byung* (kiejtése *csődzsung*) irodalom remeke. A mű az 1290 és 1364 között

élt Buston (teljes neve Bu-ston Rin-chen grub) munkája, amelyet a tibeti szerző 1326-ban fejezett be. Az igazán értékes része ennek a műnek a Tibetben megjelenő és ott kibontakozó buddhizmus intézményeinek és személyeinek, tanításainak története. Szerb János ennek tudományos igényű kiadására vállalkozott.

Szerb már az egyetemi tanulmányai alatt elkezdett foglalkozni ezzel a tibeti munkával és a körülötte lévő tudományos problémákkal, de azt nem tudom megmondani, hogy a végleges témaválasztásban milyen szerepe volt tanárának, Ligeti Lajosnak. Akárhogyan is, János lelkesen fogott bele a munkába.

A doktori munka 1982-re készült el, amelyet Szerb János a budapesti egyetemen megvédett. A mű kiadására azonban csak később került sor. 1982-ben rendezték meg New Yorkban a Columbia Egyetemen a Nemzetközi Tibetisztikai Szövetség (*Association of Tibetan Studies*) nemzetközi konferenciáját. A konferencia végén engem választottak meg a Szövetség elnökének.⁴

Szerb János is kapott meghívást, és New Yorkban előadást is tartott: *Glosses on the Oeuvre of Bla-ma ,Phags-pa: III, the „Patron – Patronized”* címmel, amely meg is jelent 1985-ben a *Soundings in Tibetan Civilization: Proceedings of the 1982 Seminar of the International Association for Tibetan Studies Held at Columbia University* kötetben a 165–173. oldalakon, vagyis folytatta a mongol kor legjelentősebb tibeti lámájának, a pagszpa írás megteremtőjének munkásságával való tudományos foglalkozást. Phagspa láma (1235–1280) a Kína felett uralkodó mongol Jüan dinasztia császárának, a híres Kubiláj kánnak nagy hatalmú udvari lámája volt.

Valamikor 1983-ban felhívott János édesanyja, Szerb Klára, akit már régebből ismertem talán az Eötvös Collegium könyvtárából. Azt kérdezte tőlem, hogy amennyiben Szerb János lemenne a Szegedi Egyetemre, befogadná-e őt az általam vezetett tanszék. Én erre azonnali és pozitív választ adtam. Ugyanis a terveim között szerepelt, hogy Szegeden indítok, az altajisztika mellett, egy tibeti szakot, és ehhez Szerb János kitűnő partnernek ígérkezett. Jancsival is beszéltem ezután, ő is nagyon örült ennek a kilátásnak. Az volt a benyomásom, hogy az anyjánál ezt ő kezdeményezte. Ligeti ezzel egyetértett, és meg is szerezték a szükséges állást hozzá, ami akkoriban sem volt könnyű dolog. Komoly szerepe lehetett ebben a tervben, hogy Jancsi ki akart kerülni anyja közvetlen környezetéből, és le akart költözni Szegedre.

Néhány hónap csend után újra felhívott Szerb Klára, és elnézést kérve bejelentette, hogy János ügyében más döntés született, nem Szegedre jön, hanem Bécsbe megy. Klárának, aki hihetetlenül jó személyes összeköttetésekkel ren-

⁴ A választás a helyszínen meglepetés volt számomra. Amint hazatértem, bejelentettem a Magyar Tudományos Akadémiának. Egy kollégám ekkor feljelentett, hogy az „imperialisták szolgálatába álltam”, de ez egy másik történet.

delkezett, sikerült egy ösztöndíjat, pontosabban egy szerződéses állást szerezni Bécsbe és nem is akárhová.

1984-ben Szerb ott volt a Walberbergben (akkor Nyugat-Németország) megrendezett nemzetközi altajisztikai konferencián. Ez a konferencia, amely a PIAC rövidítéssel vált ismertté Sinor Dénes Amerikában oktató professzor irányítása alatt működött. Ő úgy állította össze a szimpózium angol nevét (*Permanent International Altaistic Conference*), hogy az a magyar *piac* szót alkossa. Szerb a konferencián *Apropos of Tolui* címmel tartott előadást. Ez bővített és szerkesztett változatban megjelent a K. Sagaster és H. Eimer által szerkesztett kongresszusi kötetben 1989-ben, a 365–378. oldalakon. Csak megjegyezném, hogy Eimer egyike volt a korábban Svájcban találkozó „fiatal tibetistáknak”.

Kőrösi Csoma halálának bicentenáriumát 1984 szeptemberében egy kétkötetes kiadvánnyal ünnepelte meg a magyar orientalisztika. A kötet címe *Tibetan and Buddhist Studies. Commemorating the 200th Anniversary of the Birth of Alexander Csoma de Kőrös*, I–II. vols. Bibliotheca Orientalis Hungarica 29:2, ed. L. Ligeti, Budapest, 1984. A kötetnek van egy indiai kalózreprintje, amelyet az interneten jó pénzért árulnak. Ugyanakkor Szerb nem szerepel a szerzők között, és nem is vett részt a kötet technikai szerkesztésében, ami nyilván már 1982-ben vagy 1983-ban megkezdődött.

Szerb János 1984-től haláláig, 1988-ig volt a bécsi egyetemen a Tibetiszika és Buddhizmustudományi Intézet (*Institut für Tibetologie und Buddhismuskunde*) tudományos munkatársa. Az intézetet az Egyesült Államokban végzett, nemzetközi hírű tibetista és buddhizmuskutató, az osztrák Ernst Steinkellner alapította és vezette. Az élet úgy hozta, hogy Steinkellner meghívására az 1983/84-es tanévben az intézetben tanítottam mint vendégprofesszor. Sokszor találkoztunk Jánossal, több estét töltött nálunk, ahol feleségemmel vendégül láttunk, és hosszú beszélgetéseket folytattunk. Jánost a bécsi intézetben is nagyon megkedvelték, ő tovább dolgozott doktori disszertációján, hogy alkalmassá tegye a kiadásra, és talán a bécsi egyetemen történő habilitációjára.

Az egyik beszélgetésünk alkalmából Szerb elmondta, hogy hamarosan megszűnik. Leendő feleségét jól ismertem, a bécsi tibetisztikai tanszék egyik diákja volt. Szerb bécsi baráti köre is nagyon megörült az új híreknek. Úgy láttuk, mind szakmai mind emberi vonatkozásban révbe kerül. Utolsó találkozásunk már házasságkötése után történt. Elmesélte, hogy meglátogatta felesége szüleit valahol Tirolban. A szülők kedves, egyszerű parasztemberek voltak, akikkel nem nagyon tudott miről beszélgetni. Hosszan mesélt erről a találkozásról, további terveiről. Akkor még nem tudtam, hogy ez lesz utolsó találkozásunk.

1988-ban megdöbbenéssel értesültem arról, hogy János öngyilkos lett, és végleg itt hagyott bennünket.

Röviden kell szólnom még halála után megjelent munkáiról. Az egyik lényegében egy bevezetés fő művéhez, címe: *Notes on the Sources of the Chos-'byung*

of *Bu-ston Rin-chen-grub*. Ez a tanulmány 1990-ben jelent meg a tibetisztika egyik kiemelkedő tudósának T. V. Wylie-nak szentelt emlékkönyvben. (Epstein, L. – Sherburne, R. F. [ed.], *Reflections in Tibetan Culture. Essays in Memory of Turrell V. Wylie*. Studies in Asian Thought and Religion, Vol. 12. Lewiston: 1990, 143–148). Szerb New Yorkban ismerkedett meg Wylie-val a tibetisztika egyik vezető tudósával. Felkérése a részvételre a Wylie-emlékkönyvbe mutatta, hogy mennyire megbecsülték a tibetisztika akkor jeles képviselői.

Ugyancsak halála után jelent meg Szerb fő műve, a tibeti egyháztörténet alapvető munkájáról: *Bu ston's History of Buddhism in Tibet*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Sitzungsberichte, 569. Band, 1990 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften). Ezt a kötetet halála után a bécsi intézet munkatársa Helmut Krasser rendezte sajtó alá. A munkát sokan ismertették, idézték és idézik ma is. Leonard W. J. van der Kuip, a Harvard egyetem professzora, János kortársa és barátja a *Revue d'Etudes Tibetaïnes* című folyóirat 2013. évi számában Bustonról írott cikkének ajánlása így szól: „*For János, wherever he may now be*” [Jánosnak, bárhol is van most].

Szintén halála után jelent meg a nevezetes *Mahāvīyutpatti*. Ez egy buddhista terminológiai szótár. Az eredetileg szanszkrit–tibeti szótárt a IX. század elején állították össze indiai és tibeti tudósok. A szent szövegek fordítását elősegítő munka hamar népszerűvé vált. Már Kőrösi Csoma fontos műnek tartotta, és sokat foglalkozott vele. A buddhista terminológiai szótár mongol változatát Sárközi Alice adta ki 1995-ben. Ez a mongol mű a tibetiből készült. A mű címlapján ez áll: *A Buddhist Terminological Dictionary. The Mongolian Mahāvīyutpatti. Edited by Alice Sárközi in collaboration with János Szerb*. (Budapest, Bibliotheca Orientalia Hungarica Vol. XLII, 836 oldal). A könyvhöz írt előszó IX. oldalán Sárközi így emlékezik meg Szerb Jánosról: “The work of comparison of the Mongolian text with the Tibetan one was made together with János Szerb during long and exhausting days. I should like to dedicate this volume to his memory” [A mongol szöveg tibetivel való egyeztetése Szerb Jánossal készült hosszú és kimerítő napokon át. Az ő emlékének szeretném e kötetet szentelni].

Mint láthatjuk, Szerb János tibetisztikai és a buddhizmus kutatásban nyújtott tudományos teljesítménye olyan nemzetközi szinten valósult meg, amely méltán avatja őt a szakma kiemelkedő alakjává. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy írásai-ban sohasem vulgarizált, nem élt vissza a buddhizmus néha bonyolult gondolati háttérével. Munkáiban mindig igazi tudós maradt, akit a szakma ma is nagy megbecsüléssel idéz. Személyének emlékét a magyar Kelet-kutatás kiválóságai között őrizzük.

Róna-Tas András
2020. november 16.

